

Mentalobservationer III

Retningslinier for mentalobservationer før 1969

af

Bent Borup Svendsen

Af BENT BORUP SVENDSEN

Mentalobservation et filosofisk anliggende?

Egentlige mentalobservationer er først sat i system i 1800-tallet. I slutningen af 1700-tallet kunne det være filosoffer og teologer, der blev tilkaldt som sagkyndige, når retten ønskede bistand ved bedømmelse af tilregnelighed. KANT citeres jævnligt som en fortæller for, at filosoffer blev tilkaldt (kun hvis observanden havde feber, henhørte han ikke under det filosofiske fakultet (24)).

Først i løbet af 1800-tallet er – med etableringen af psykiatrien – retspsykiatere kommet ind i billedet; sammen med udøvere af den ældre disciplin retsmedicin har de tegnet sig for den særlige rådgivning til domstolene, når spørgsmål om tilregnelighed forelå.

I det følgende omtales en række hovedsagelig lægelige publikationer med i høj grad praktisk sigte, som må have været af væsentlig betydning for udførelsen af mentalobservationsvirksomheden, som den har fundet sted her i landet. Om noget forsøg på en systematisk gennemgang, som nødvendigvis måtte medføre gennemgang af juridiske, teoretiske og administrative gebeter, er der ikke tale.

Inkvisitten bør undersøges af lægen

Howitz, der var professor i farmakologi og retsmedicin samt medlem af sundhedskollegiet, plæderede i 1824 for en direkte lægelig undersøgelse af inkvisittens person og argumenterede imod, at lægerne alene blev rådspurgt ved en oversendelse af sagens akter. I den citerede omfattende afhandling »Om afsindighed og tilregnelighed. Et bidrag til psykologien og retslæren« behandledes han i øvrigt hele problemkredsen og understregede vigtigheden af, at lægen holdt sig til de lægelige spørgsmål. Hans synspunkter synes blandt andre at være forekommet A. S. ØRSTED og livmedicus BRANDIS noget radikale (12).

Retslig psykologi 1846

For danske læger og jurister forelå ved midten af 1800-tallet en grundig, livlig og velskrevet orientering om psykisk abnormitet og andre faktorerens betydning for tilregnelighed i retspraksis, idet dansk psykiatri mest betydende skikkelse i det 19. århundrede, SELMER, havde oversat Würzburg-professoren J. B. FRIEDREICH'S bog »Den retslige psykologi, systematisk fremstillet for læger og jurister« (7). Heri polemiseres bl. a. mod umenneskelige straffe, mod visse juristers utilbøjelighed til at overlade lægerne sagens akter, mod den gamle jalousi mellem juristerne og lægerne (mange jurister frygtede, »at den kriminelle retspleje for en del skulle blive afhængig af lægerne«), men der tales også med beklagelse om, at enkelte retslæger er alt for tilbøjelige til at antage utilregnelighed, og »således virkelig overskride deres kompetens«. Dommeren og retslægen har den fælles opgave at bestemme tilregneligheden, og det må

Fra Justitsministeriets psykiatriske undersøgelses-klinik, afdeling A, København.

videt under gerningen var psykisk fri eller ufri, og herefter må ethvert tilfælde bedømmes. Psykisk sygdom som f. eks. mani og melankoli medfører altid sjælelig ufrihed; men erfaringen har lært, at der også »gives et raseri uden forstandslidelse, og at mennesket ved en overordentlig impuls momentant kan tabe herredømmet over sig selv, uden at man derfor kan anvise hans tilstand en plads i det nosologiske system eller tale om nogen speciel psykisk sygdomsform«. Indflydelsen af køn og alder på tilregneligheden behandles, videre betydningen herfor af udviklings sygdomme, afsindighed, de tvivlsomme afsindighedsformer, tilregneligheden hos forgiftede, frugtsommelige, drikfældige m. fl. Der gives udførlige og eksemplificerede forskrifter for, hvilke momenter og normer der af retslægen bør lægges vægt på.

Justitsministeriet udsendte 15.VI.1849 et cirkulære (13) til de offentligt ansatte læger om at holde journal over sådanne arrester, hvis åndelige eller legemlige tilstand kunne blive genstand for retslig undersøgelse eller sag, således at der eventuelt kunne gives fuldstændig underretning om sygdommens forløb og udfald, og således, at det skøn, der muligt blev affordret, kunne begrundes. Med dette aktstykke blev ifølge TRYDE (25) den lægekyndige observation lyst i kuld og køn.

Skal lægen udtale sig om tilregneligheden?

I Bibliotek for læger 1865 og 1866 har CHR. TRYDE publiceret en hel lille lærebog (på godt 150 sider) i såvel den kriminelle som den civile retspsykiatri (»Den afsindiges retslige stilling«) (23). Heri præciseres, at kun spørgsmålet om, hvorvidt sjælelige forstyrrelser hos en sigtet »er begrundede i sygdom«, bør henvises til lægelig afgørelse, hvorimod rent psykologiske forstyrrelser ikke specielt er sindslægens anliggende. I en afhandling fra 1867 (24) betones skarpt, at det er lægens opgave at udtale, hvorvidt en anklaget er afsindig, hvorimod han ikke skal afgøre individets »frihed«, »selvbestemmelsesevne«, endsige »tilregnelighed« (»ikke fukse i jurisprudenten«).

Der synes dog særlig tidligere at have været lidt vaklen blandt lægerne med hensyn til dette spørgsmål. SELMER, der fandt, at lægen burde udtale sig om tilregneligheden og graden heraf, havde således i en redaktionel artikel i 1849 railleret over sundhedskollegiets skiftende kurs i dette spørgsmål (22), og i 1901 gav WÜRTZEN i en letløbende disputats om den personlige tilregnelighed udtryk for det standpunkt, at lægerne trøstigt kunne udtale sig herom, selv om det skulle indrømmes, at lægen her var på grænsen af sin kunst (29).

Bedømmelse af tilregneligheden – af »die Schuldfähigkeit« – i en erklæring (*Gutachten*) udfærdiget af en særligt autoriseret retspsykiater har hele tiden stået i centrum i tysk retspsykiatri og gør det fremdeles.

Danske retspsykiatere har afvist at tage stilling til »tilregnelighed«

Her i landet har imidlertid de psykiatere, der har engageret sig retspsykiatrisk, og som har tegnet retspsykiatrien gennem de sidste 100 år, fulgt TRYDE'S linje. I indgående diskussioner og analyser af retspraksis har

af straffeloven af 1890 opførtes med næsten tilregnelighed). GELL har i en række artikler i 1890'erne sluttet op bag TRYDE og PONTOPPIDAN: lægernes opgave er sygdomsdiagnosen (8-10).

I afsnittet om den retslige psykiatri i PONTOPPIDAN'S »Retsmedicinske forelæsninger og studier« fra 1907 (20) hedder det: »Der må fastslås en ordning, ved hvilken der drages en skarp grænse mellem dommerens og lægens opgaver, således at man hævder den førstes eneret til at afgøre tilregnelighedsspørgsmålet, samtidig med at man fastholder den andens udelukkende kompetence til at bedømme sygdom og sundhed.«

FRIEDENREICH har på linje hermed i 1910 taget til orde for, at tilregnelighed er et juridisk anliggende, i »Tilregnelighed fra lægens standpunkt« (6); i denne bog gives også udførlig orientering om udenlandsk og dansk juridisk og lægelig stillingtagen til, hvilke psykiske abnormiteter der bør diskuteres for straf. Om erklæringernes form udtales sammesteds, at man bør vælge »mellemløbet mellem korte svar og de tyske fuldstændige hospitalsjournaler på mange tryksider med gengivelse af stenografiske referater af samtaler og lange spørgeskemaer«.

Den kurs med hensyn til mentalobservationer, som blev anlagt af danske psykiatere under diskussioner indbyrdes og med jurister, og som fandt sit udtryk i 1930-straffeloven, kan følges tilbage til forhandlingerne på Dansk kriminalistforenings årsmøder i 1903, 1904, 1911 og 1912 (5).

Wimmers skema for mentalerklæringer

Det mønster for mentalerklæringer, som er benyttet mest gennem de sidste 50 år, er udformet af WIMMER, blandt hvis retspsykiatriske publikationer skal nævnes en artikel om »Den retspsykiatriske erklæring« fra 1927 (27). Heri afgrænses den retspsykiatriske opgave til en udtalelse om »lovovertrederens sjælelige forfatning ud fra gængse psykiatriske begreber og afgrænsninger, og om hvorvidt denne sjælelige forfatning har været til stede i gerningens øjeblik eller ej«. Han opstiller et temmelig udførligt skema for de elementer, som en erklæring bør omfatte, byggende på akter, indhentede oplysninger og det ved undersøgelsen fremkomne. Skemaet omfatter snarere flere elementer og foreskriver en mere indgående undersøgelse end den, der i dag markerer sig gennem en erklæring.

Forventninger til 1930-straffeloven

De forventninger, man fra psykiatrisk side havde til 1930-straffeloven, er udtrykt af WIMMER i en artikel fra 1926 »Vore retspsykiatriske opgaver under den nye straffelov« (26). Heri hedder det bl. a., at det er et »hovedfremskridt«, at princippet om »individualiserende forholdsregler over for lovovertrederne knæsesættes . . . for fremtiden langt mere end tidligere hensynet til lovovertrederens hele sjælelige (og sociale) særart, der bestemmer art og omfang af samfundets reaktion over for ham« . . . »for fremtiden bliver nødvendigt for retsvæsenet at appellere til retspsykiaterens sagkundskab i betydeligt større omfang end hidtil . . .« Under omtalen af det nye differentierede system med anstalter for strafegnede og for strafuegnede psykoperter, for dran-

stadig entusiastisk, men lidt mere afdæmpet. Også i blev understreget, at den nye straffelov i høj grad bejdede med individualiserende reaktioner over for lovovertrederne, valgte under hensyn til forbryderens særlige egenart, og at det psykiatriske skøn ikke kun standse ved konstateringen af den eller den sjælelige forfatning hos lovovertrederne; »vi må yderligere tale os om hans sociale prognose, stille hans sjælelige horoskop«, om han kan påvirkes af straf, eller om der skal andre forholdsregler til, hvis han på grund af særlig abnormitet må antages også i fremtiden at kunne komme til at begå lovovertredelser. Det betones med reference til det af rigsadvokat GOLL udarbejdede spørgeskema, at det, at § 16 anvender udtrykket »u tilregnelighed« alene er indsat af praktiske grunde »at sikre domstolene det sidste ord ved straffespørgslets afgørelse og muliggøre en vis kontrol med det gevidenskabelige skøn«, men at det heldigvis ikke fordi man vil mane »tilregnelighedsspørgsmålets uheldige spøgelse frem igen«. I en samtidig artikel i Udskrift for læger - ligeledes embedslægekursusforening - orienterer rigsadvokat GOLL om den nye straffelovs »repressionssystem og lægerne« (11).

Kriminalistdiskussion af mentalerklæringer 1939

En omfattende og livfuld diskussion af »Mentalitet klæringer i straffesager« med deltagelse af fremdannede psykiatere og jurister fandt sted ved Dansk kriminalistforenings årsmøde i 1939 (16). Her redegjorde OTTO JACOBSEN, der 1.VII.1935 var blevet ansat som psykiatrisk speciallæge ved Københavns politi og fæstningsanstalt, for sine erfaringer gennem 4 år, hvori der var foretaget ca. 2.000 undersøgelser. Han skønnede, at halvdelen af de undersøgte var udpræget psykopat giske, og mente, at der blandt de lovovertrederne ikke kom til psykiatrisk undersøgelse, stadig fandt relativt mange sjæleligt abnorme. Han understregede nødvendigheden af, at man rådede over 3 principielle ligestillede undersøgelsesformer: ambulante undersøgelser af ikke-arrestanter, psykiatriske undersøgelser af arrestanter i arresten, og hospitalsmæssige observationer, af hvilke de sidste burde være så få som muligt. Den ordning, som OTTO JACOBSEN og andre gik ind for, der siden har fungeret i Københavnsområdet, blev ved årsmødet i 1939 gik ind for en betragtelig udvidelse af indikationerne for mentalobservation, og den juridiske medindleder syntes ikke særlig uenig heri, hvori juristen fandt det vigtigt, at psykiaterens kompetence indskrænkedes til at udtale sig om de straffri og strafuegnede, hvilket andre jurister under diskussionen ikke gav ham medhold i. HELWEG, der bemærkede at psykiaterne syntes i offensiven og den indledende statsadvokat mere i defensiven, søgte at lægge en bremse på sine kolleger, bl. a. ved ironisk at bemærke at når man så på, hvilke der var tilbage, som skulle mentalobserveres, så var det ikke andet end midaldrende vanetyve. Selv understregede han imidlertid, at det var vigtigt, at man stræbte henimod »selve personen, når han overhovedet var kommet i selve retsmaskineriet, straks blev underkastet en psykiatrisk vurdering.«

Og hermed er vi vist fremme ved de tidligere talte forskrifter gældende omkring 1969.

anses for mentalobservationernes primære formål at medvirke i, skal henvises til WAABEN'S udførlige redegørelse »Utilregnelighed og særbehandling« (30), hvori de decenniier varende forarbejder til 1930-straffelovens bestemmelser om disse emner underkastes en indgående teoretisk og historisk analyse, og hvori også behandles senere diskussioner af de praktiske erfaringer med loven og de specielle foranstaltninger. Dette værk blev udarbejdet, fordi der fandtes grund til at skabe et overblik over problemerne, inden den nye revision af straffelovens bestemmelser om særforanstaltninger skulle finde sted.

En officiel, samlende redegørelse for 1930-lovens strafferetlige særforanstaltninger fremkom i straffelovrådets »Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger« (2) som præudium til straffelovsændringerne per 1.VII.1973, hvorved en række sanktionsformer blev ophævet. En indgående analyse af resultaterne ved idømmelse af forvaringsanstalt for psykisk abnorme, under anvendelse af så vidt muligt sammenlignelige grupper og raffineret statistisk metodik, »Effektiviteten af forvaring og særfængsel« (4), nåede at udkomme, inden den politisk for længst besluttede afskaffelse af forvaringsinstituttet blev effektueret. Andre særlige sanktioner er ikke fulgt til graven med lignende prisværdige analyser, hvis værdi dog i praksis næsten altid vil være begrænset af de ikke eliminerbare og uanalyserbare selektionsprocedurer til de forskellige former for foranstaltninger.

Diskussioner vedrørende mentalobservationer

Diskussionen om mentalobservationer har efter mentalobservationsbetænkningens udførlige gennemarbejdning af problemkredsen (1) været ret sparsom, i alt fald inden for fagpressen. En indgående og noget kritisk gennemgang af betænkningen blev imidlertid givet af daværende landsdommer THEODOR PETERSEN (17) kort efter udgivelsen; han vurderede kommissionen som for psykiaterdomineret og forslagene om psykiatrisk medvirken for vidtgående. Og i en ledende artikel i dommer- og politifuldmægtigenes blad udtryktes i 1964 – i forlængelse af advokat POUL CHRISTIANSEN'S angreb på dansk retspleje – en skarp kritik af den »nedværdigende« karakter, som adskillige mentalerklæringer havde (15). En afbalanceret og ikke ukritisk gennemgang af problemkredsen blev videre givet af kriminologen ERIK CHRISTENSEN ved Dansk kriminalistforenings årsmøde i 1966 (3).

De i fængselsvæsenet arbejdende psykiatere har også fundet mentalobservationsvirksomheden overdimensioneret. Således udtalte SACHS f. eks. i 1963, at man var »tilbøjelig til at ødsle med den psykiatriske arbejdskraft på mentalobservation i et omfang, der ikke står i noget rimeligt forhold til, hvad der sættes ind under behandlingen« af de domfældte (21).

Mentalerklæringer har jævnt hen været omtalt i dagspressen, og oftest negativt. Videre har SCHERFIC i »Skorpionen« og CARL MADSEN i »Den gode læge« (14) givet lidet flatterende fremstillinger, der formentlig i høj grad har influeret på den offentlige og politiske opinion, inkl. de lægelige og juridiske stænder med undtagelse af nogle af de direkte i strafferetsplejen involverede professionelle.

12. juli 1976

strafferetlige sanktionssystem og praktisk ajourkendskab til det institutionelle apparats muligheder vanskeligt at bedømme. At Retslægerådet har modererende og kompletterende funktioner i enkelttilfælde, kan næppe betvivles.

RESUMÉ

Traditionen for mentalobservationer her i landet ses, og specielt omtales den rolle retspsykiatern ventedes at komme til at spille efter straffelovsændringen af 1930, hvorefter det blev betragtet som et fremskridt, at princippet om individualiserende holdsregler over for lovovertrædere blev knæsat. re kritik berøres også.

SUMMARY

BENT BORUP SVENDSEN: Psychiatric reports for court III. Directives for mental observation 1969.

Ugeskr. Læg. 1976,138,1793-1795.

The tradition for mental observation in Denmark is illustrated and the part which forensic psychiatry was anticipated to play following the reform in penal law in 1930. According to this, the main principle was that the principle of individualized measurement of the offender was adopted. Later criticism also mentioned.

Send reprint requests to BENT BORUP SVENDSEN, Justitsriets psykiatriske undersøgelsesklínik, afdeling A, Nytorv DK-1450 København K.

Litteratur:

- 1) Betænkning om de retspsykiatriske undersøgte straffesager. Betænkning nr. 149, Statens tryk-kontor, København 1956.
- 2) Betænkning om de strafferetlige særforanstaltninger. Betænkning nr. 667, Schultz, København 1972.
- 3) Christensen, E.: Kriminalpolitibladet 1966,43,4-7
- 4) Effektiviteten af forvaring og særfængsel m. Betænkning nr. 644, Statens trykningskontor, København 1972.
- 5) Forhandlingerne på Dansk kriminalistforening møder 1903, 1904, 1911 og 1912.
- 6) Friedenreich, A.: Tilregnelighed fra lægens stand Gyldendal, København 1910.
- 7) Friedenreich, J. B.: Den retslige psykologi. Reeborg 1846.
- 8) Geill, C.: Ugeskr. Læg. 1891,53,25-33, 49-61 og
- 9) Geill, C.: Nord. T. Fængselsvæsen 1892,15,193-7
- 10) Geill, C.: Ugeskr. Læg. 1894,56,573-586 og 597-9
- 11) Goll, A.: Ugeskr. Læg. 1933,95,1098-1109.
- 12) Howitz, F. G.: Juridisk T. 1824, 8/1, I-VIII, 1-11 118-154 og 205-217.
- 13) Justitsministeriets cirkulære af 15.VI.1849, bl. a. Læger 1849,6,238.
- 14) Madsen, Carl: Den gode læge. Tiden, København
- 15) Nielsen, P. Bruun: Fuldmægtigen 1964,16-19.
- 16) Nordiska Kriminalistforeningarnas Årsbok 1939,8
- 17) Petersen, T.: Juristen 1956,38,303-322.
- 18) Pontoppidan, K.: Ugeskr. Retsvæsen 1880,119-14

- ner, 1. række. Gyldenaa, København 1891.
- 21) Sachs, J.: Nord. T. Kriminalvidenskab 1963,50,193-201.
  - 22) Selmer, H.: Bibl. Læger 1849,6,26-69.
  - 23) Tryde, Chr.: Bibl. Læger 1865,11,241-307 og 1866,13, 37-138.
  - 24) Tryde, Chr.: Om tilregnelighed fra retslægens standpunkt. Vilh. Tryde, København 1867.
  - 25) Tryde, Chr.: Sindssygdom og strafskyld for dansk domstol. Trydes boghandel, København 1901.
  - 26) Wimmer, A.: Ugeskr. Læg. 1926,88,91-96 og 113-119.
  - 27) Wimmer, A.: Ugeskr. Læg. 1927,89,191-197.
  - 28) Wimmer, A.: Ugeskr. Læg. 1933,95,1129-1134 og 1153-1160.
  - 29) Würtzen, C. H.: Den personlige tilregnelighed. Michael- sen, København 1901.
  - 30) Waaben, K.: Utilregnelighed og særbehandling. Køben- havns universitets festskrift, København 1968.